

F. ISTVAN ERDELYI (Budapeszt)

WĘGIERSKA MAPA WINLANDII

Istnienie Winlandii, tajemniczej ziemi Wikingów w Nowym Świecie, długo było przedmiotem spekulatywnych dociekań. Dopiero odkrycie w ostatnim ćwierćwieczu map i pozostałości archeologicznych umożliwiło badaczom ustalenie jej przybliżonego położenia. Wśród tych materiałów kartograficznych pierwszorzędne miejsce zajmuje mapa będąca przedmiotem niniejszego artykułu. Została ona zakupiona w Ostrzyhomiu (Transdanubia) przez Gezę Szepessy'ego¹ od Józefa Verebesa, emerytowanego dyrektora szkoły, a obecnie jest przechowywana w Bibliotece Narodowej im. Széchényi w Budapeszcie. Mała reprodukcja tej mapy została opublikowana ponadto 10 lat temu w książce znanego norweskiego normanisty H. Ingstada², jednakże zamieszczona tam krótka fachowa ocena nie może zastąpić szczegółowego opisu. Celem tego artykułu jest zatem wprowadzenie mapy do naukowego obiegu. Wydaje się bowiem nie ulegać dyskusji, iż jest ona wysoce godna uwagi, pomimo iż doszła do nas w postaci późnej kopii.

Wymiary mapy wynoszą 20,5 × 28,5 cm, jest ona wykonana tuszem na płótnie³. Poza ramką, po prawej stronie widnieje legenda *Mappa: No56*. Znajdujący się po lewej stronie dłuższy napis runiczny omówimy poniżej. Napis ten rozpoczyna łacińskie słowo: *Antiqua*, które raz jeszcze pojawia się poniżej w napisie wzdłuż górnej lewej ramki: *Mappa Antiqua*.

Przypuszczalnie mamy tu do czynienia z przerysem z innej mapy, przeznaczonym do sporządzenia miedziorytu. Ponadto możemy przypuszczać, że również mapa wykonana w 1599 r., z której dokonano przerysu dla rytownika, została skopiowana z jeszcze wcześniejszego oryginału. Można to, moim zdaniem, wywnioskować z faktu, że w dolnym prawym rogu mapy zamieszczono tylko dwie litery i część trzeciej ze słowa *Francia* (?), podczas gdy w oryginale nazwa ta musiała być wypisana w całości.

¹ Poprzednio dyrektora Muzeum Inżynierii Chemicznej w Várpalota.

² Książka H. Ingstada, *Vesterveg til Vinland*, została najpierw opublikowana w Oslo w 1965 r. Tutaj korzystano z rosyjskiego wydania, *По следам Леива Счастливого* Leningrad 1969.

³ Według opinii Gezy Szepessy'ego.

Ramka mapy jest w istocie siatką koordynat zawierającą równoleżniki od 55° do 70° i południki od 290° do 10° (w skali 360°). Odległości między równoleżnikami są zaznaczone niezbyt dokładnie, najwidoczniej nie miały one praktycznego znaczenia dla rysownika, aczkolwiek w oryginale musiały być wykonane dokładnie.

Pośrodku znajduje się kolorowy herb w stylu romantycznym, być może dodany przez kopistę. Na górze umieszczono różę kompasową z czterema głównymi punktami oznaczonymi literami łacińskimi, poniżej znajduje się trójmasztowy galeon z krzyżem na środkowym żaglu. Po jego prawej i lewej stronie widnieją różne znaki symboliczne obrazujące wojowniczy charakter odkryć. Legenda w niedoskonałej łacinie brzmi jak następuje: *Directorum Principium Territorio GEOGRAPHICA Descriptio Mare Anno 1599*, a poniżej: *Tyrnavia S. S. Jesu*. Na dole wstęga nosząca napis: *Universitas Hungarus* (błędnie, zamiast *Hungarica*). Trzeba tu wyjaśnić, że Tyrnavia — jest to miasto w Słowacji, znane dziś jako Trnava, dawniej, będące w granicach Węgier, Nagyszombat. W latach 1543 - 1820 Nagyszombat było prebendarną siedzibą arcybiskupstwa ostrzyhomskiego, a od 1635 r. siedzibą sławnego uniwersytetu prowadzonego przez Towarzystwo Jezusowe aż do kasacji zakonu w 1773 r. Kilka lat później uniwersytet ten przeniesiono do Budy.

Na mapie znajdują się różne nazwy geograficzne. Posuwając się od wschodu ku zachodowi czytamy:

Fre = Francja	Narve ^o = wyspa Jana Mayena (?)
Britannia = Brytania	Gronlandia = Grenlandia
Irland = Irlandia	Iotun heim = ?
Orcades isles = Orkady	Riseland = Kraj Olbrzymów
Hetland = dawny Hjaltland = Szetlandy	Maegtjaland = Kraj Dziewic i. Plemion
Norweglandia = Norwegia	Helleland = Wyspa skał = Ziemia Baffina
Frisland = Hebrydy (?)	Markland = Ziemia Lasów = Ptw. Labrador
Feroe = Wyspy Oweze	Skralinge land = Kraj Eskimosów ⁴
Island = Islandia	Promontorium = Nowa Fundlandia
Mare Glacia = Morze Arktyczne	Winlandia = Winlandia, część dzisiejszej No- wej Fundlandii

Dodatkowo na wybrzeżu Grenlandii i Ameryki w czterech miejscach zamieszczono słowo 'york' co oznacza port lub osiedle. Kilka dalszych punktów oznaczono literami od A do F (G?). Warto podkreślić, że krój liter, za pomocą których napisano owe nazwy jest bardziej archaiczny niż w napisie łacińskim na marginesie mapy. Jest to dalszą wskazówką, iż mamy tu do czynienia z kopią mapy wcześniejszej.

Na mapie wyrysowano dokładnie drogę morską oznaczoną w trzech punktach słowem 'hoyerweg'. Droga ta, jak postaramy się wykazać poniżej, jest ściśle związana z dłuższą inskrypcją runiczną i prowadzi z północno-wschodniej

⁴ R. A. Skelton, Th. E. Marston, G. D. Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation*, New Haven—London 1965, s. 203; K. Malone, *King Alfred's North: A Study in Mediaeval Geography*, Speculum V, 1930, s. 154.

Szkocji do Norwegii, stamtąd do Islandii, następnie, dotknąwszy punktu oznaczonego 'york' w Grenlandii, wiedzie dalej do Hellelandu do punktu G. Stąd jedno jej odgałęzienie kieruje się na północ do 'yorku' w Maegtjalandzie, drugie na południe do 'yorku' w Marklandzie, skąd bądź bezpośrednio, bądź przez punkty A i B do Winlandii.

Nie wspominaliśmy dotąd o runicznym napisie na oznaczenie Oceanu Atlantyckiego, można go bowiem bez trudu odczytać (od lewa do prawa): *tengar*. Jest to niewątpliwie odmiana węgierskiego słowa 'tenger' co znaczy morze. Zarówno ten napis, jak i dłuższa inskrypcja runiczna zostały napisane jedną ręką.

Przed przytąpieniem do szczegółowego omówienia dłuższego napisu runicznego trzeba kilka słów powiedzieć o dziejach run węgierskich. Opierając się na specjalnej monografii poświęconej temu tematowi napisanej przez G. Sebestyén⁵, można wykazać, że wszystkie autentyczne przykłady tego pisma (z wyjątkiem jednego napisu ze Słowacji) pochodzą z Siedmiogrodu, zachodniej części dzisiejszej Rumunii, gdzie znaczną część ludności węgierskiej stanowią Szeklerzy. Z kronik węgierskich wynika, że Szeklerzy posługiwali się tym pismem już w XIII i XIV w. i można sądzić, iż było ono szeroko znane u tego ludu aż do początków czasów nowożytnych. Najstarszy znany przykład tego pisma to inskrypcja z kościoła w Nicoleşti (dawniej Csikszentmiklós) w Siedmiogrodzie, którą można datować na 1501 r.⁶ Inskrypcję z 1515 r. znalezioną w Konstantynopolu można powiązać z Szeklerem — uczestnikiem poselstwa siedmiogrodzkiego i również może służyć za dowód posługiwania się tym pismem we wspomnianych kręgach⁷. Mamy również informację⁸ że, ok. 1591 r. Biblioteka Miejska we Florencji posiadała książkę pisaną runami szeklerskimi, lecz wszelkie wysiłki zmierzające do jej odnalezienia spełzły na niczym.

Pod koniec XVI w. podjęto w Siedmiogrodzie akcję w celu reutilizacji tego zapomnianego już w owym czasie pisma. W tym celu niejaki Janos Telegdi opracował elementarz, którego kopie do dziś przechowują niektóre biblioteki europejskie⁹. Nieco później mnich szeklerski Janos Kájoni¹⁰ zaznajomiwszy się z elementarzem Telegdiego skopiował w 1673 r. napis runiczny znaleziony przez siebie na ścianie bądź na drewnianej tabliczce¹¹. W 1690 r. znany wojskowy architekt A. F. Marsigli pracował w Siedmiogrodzie. Wśród jego papierów przechowywanych obecnie w Bolonii¹² znajduje się kopia ka-

⁵ G. Sebestyén, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Budapest 1915.

⁶ Ibidem, s. 57.

⁷ Ibidem, s. 69 - 81.

⁸ Informację przekazał XVI-wieczny historyk siedmiogrodzki I. Szamosközy, por. G. Sebestyén, op. cit., s. 82 - 90.

⁹ J. Telegdi, *Rudimenta*, 1598, cytowane według G. Sebestyén, op. cit., s. 91 - 117.

¹⁰ Według C. Giurescu (*Erdély a román nép történetében*, Bukarest 1968), Kájoni był z pochodzenia Rumunem.

¹¹ G. Sebestyén, op. cit., s. 124 - 134.

¹² *Manuscripti diversi*, vol. IV, s. 99, według G. Sebestyén, op. cit., s. 35 - 56.

lendarza na tabliczce drewnianej, składającego się zapewne pierwotnie z czterech takich tabliczek. Jest to najdłuższy zapis run szeklerskich zachowany do dziś. Kalendarz ten mógł być wykonany w drugiej połowie XV w.

Obcokrajowcy dowiedzieli się po raz pierwszy o runach szeklerskich dopiero pod koniec XVII w. z książki Ferencza Otrokocsi Fóris¹³, a następnie na początku XVIII w. z pracy G. Hickesa¹⁴.

Inskrypcja znajdująca się na naszej mapie składa się z trzech linii. Rzędy są wyrównane, napis wykonany doświadczoną ręką. Dzięki znajomości runów szeklerskich odcyfrowanie napisu jest sprawą stosunkowo prostą. Na początku znajduje się trzykrotnie podkreślone słowo OROSIŪŠ czyli poprawnie OROSIUS. Wrócimy niebawem do tego słowa lub raczej imienia. Dalszy ciąg napisu brzmi jak następuje:

tyonne widy nortyan weld
 evielme end nortyan nuverlt
 sindon ca. york end vinlanda.

Kształt liter odbiega nieco od oryginalnych run szeklerskich. Zastosowanie początkowego *k* z pisma szeklerskiego jako końcowej litery w słowie 'york' jest nieprawidłowe. Zarówno w tym, jak i w sposobie pisania od lewej do prawej, pisarz naruszył tradycyjne reguły pisma runicznego, obowiązujące od najwcześniejszych V—VIII-wiecznych fragmentów starych tureckich napisów runicznych znalezionych w okolicach Orchon i w dorzeczu Jeniseju, na obszarze, skąd musimy wywodzić też runy węgiersko-szeklerskie. Podobnie też litery transkrybowane tu jako *e* w słowie *evielme* nie są prawdziwymi runami szeklerskimi. Zdołaliśmy odcyfrować to słowo jedynie po zapoznaniu się z tłumaczeniem historii świata napisanej przez wczesnośredniowiecznego duchownego hiszpańskiego Pawła Orozjusza, dokonany przez angielskiego króla Alfreda Wielkiego, w którym to tłumaczeniu pojawia się słowo *aewielme* (pochodzące od czasownika *wilm*)¹⁵.

Trudniejsze od transliteracji było przetłumaczenie i objaśnienie trzynastosłownej inskrypcji. Opinie na temat języka, w jakim napisano inskrypcję są rozbieżne. Prof. van Loey sądził, że może to być jakiś język marynarski, mieszanina zachodnich i północnych języków europejskich¹⁶. Wedle mego domysłu jest to po prostu język anglosaski¹⁷. Jako wskazówka posłużyło tu

¹³ *Origines hungaricae*, Tranequera 1693, I.

¹⁴ *Antiquae litteraturae septentrionalis libri duo*, Oxford 1703 - 1705, tabl. VII. G. Hickeys uzyskał informację o węgierskim alfabetie runicznym od J. Milla, który dowiedział się o nim na Węgrzech od J. Harsányiego w 1678 r.

¹⁵ H. Sweet, *King Alfred's Orosius*, London 1883, s. 14. Słowa *wid* i *sindon* pojawiają się też w tej samej pracy. Ingstad sam nie próbował odcyfrować napisu, zamiast tego zamieścił w swej książce tłumaczenie dokonane przez K. Bergslanda, które w szwedzkim wydaniu (*Vinland*, Stockholm 1965) brzmi jak następuje: „Nordsjö(väg)s så vid (längs) nordlig värld (Europa?) och nordlig nyvärld, därpå York och Vinland”.

¹⁶ H. Ingstad, op. cit., s. 89.

¹⁷ Przy tłumaczeniu wykorzystano Boswortha, *An Anglo-Saxon Dictionary*, Oxford 1954.

powołanie się na Orozjusza, a raczej przez niego na dzieło Alfreda Wielkiego. Przetłumaczony tekst jest następujący:

Następnie świat północny (?) a w kierunku początków północnego Nowego Świata są (*sidon* = l.mn. od czasownika *wesam*) ca. Jork i Winlandia.

A zatem inskrypcja jest krótką notą objaśniającą drogę oznaczoną przez słowo *hoyerweg*. To ostatnie słowo zostało przetłumaczone przez H. Ingstada jako 'highway',¹⁸ wydaje się jednak, że lepiej go oddaje słowo 'route' (droga).

Historia adversum paganos, Orozjusza historia świata, została napisana w 416 i 417 r. Tłumaczenie Alfreda powstało ok. 893 r.¹⁹ Jeśli chodzi o Europę wschodnią, to Alfred dysponował współczesnymi sobie informacjami dostarczonymi przez dwóch podróżników: Duńczyka Ohthere i Norwega Wulfstana. Badania wykazały, że ok. 890 r. Ohthere dotarł do rzeki Mezeń, gdzie spotkał ludzi mówiących językiem zbliżonym do fińskiego²⁰. Nie popełnimy chyba omyłki, gdy powiążemy tę podróż z Biarmalandią, figurującą na mapie sporządzonej w 1579 r. przez S. Stefanssona, którą to mapę wykonano na podstawie wcześniejszego oryginału, być może tego samego, który posłużył za podkładkę dla mapy z Nagyszombat.

Najwcześniejszą datę odnoszoną do odkrycia przez Normanów Winlandii znajdujemy w dziele Adama Bremeńskiego, które powstało ok. 1070 r. Badania historyczne ujawniły ostatnio, że była to w istocie wyspa odkryta przez Brjaniego Hieriolffsona w 985 lub 986 r. W 1001 lub 1002 r. Leif Eiriksson dowodził wyprawą mającą na celu ponowne odkrycie tej krainy. Po 1024 r. nazwa Winlandii nie figuruje już w sagach islandzkich. Ponad sto lat później Eirik Gnupsson, biskup Grenlandii, odwiedził Nowy Świat, według kronik islandzkich dwukrotnie w 1117 i 1121 r.²¹ W materiale kartograficznym dane o Nowym Świecie nie pojawiają się przed XV w. Najważniejszym zabytkiem z tego okresu jest mapa A. Bianco z 1436 r., przechowywana obecnie w Wenecji, a prócz niej mapa świata z Yale odkryta w 1957 r. i opublikowana jako mapa Winlandii²². Jak już zauważył to Ingstad mapa z Nagyszombat jest bardzo

¹⁸ Ibidem, s. 91.

¹⁹ W. Wulker, *Grundriss zur Geschichte der angelsächsischen Literatur*, Leipzig 1885, s. 387 - 98, 406 - 11.

²⁰ V. Kordt, *Библиографические заметки об иностранных путешествиях по России*, Ученые Записки Юрьевского Университета, Juriev, 1893, nr 2, s. 6 - 7.

²¹ R. A. Skelton i in., op. cit., s. 139 - 140; L. Koczy, *The Vinland Map*, Rome - London 1970.

²² Ibidem, później okazało się, że mapa ta była fałszerstwem, por. G. Caraci, *Il falso del secolo. La „Vinland Map”*, Bolletino della Soc. Geogr. Italiana, ser. IX, vol. VIII, 1967; G. R. Crone, *How Authentic is the „Vinland Map”?* Encounter, vol. XXVI, 2, 1966; M. A. Kogan, *О так называемой первой карте Винланда*, Известия Всесоюзного Географического Общества 1966, 2 i ibidem 1968, 3, 252 - 56; *К вопросу о Йельской Карте*, Известия ВГО 1968, 2. Dziękuję akademikowi S. D. Skazinowi (Moskwa) za dostarczenie mi powyższej literatury.

zbliżona do mapy Stefanssona z 1579 r.²³ Pewne dane przemawiają jednak przeciwko przyjęciu, iż istniało wspólne źródło obu tych map. Na mapie Stefanssona bowiem Grenlandia jest wyobrażona jako półwysep Nowego Świata, podczas gdy na mapie z Nagyszombat jest ona wyspą, czym zbliża się bardziej do mapy z Yale.

Kwestię pochodzenia mapy z Nagyszombat pozwala nam wyjaśnić również fakt, iż węgiersko-szeklerski alfabet runiczny był w użyciu w kołach jezuickich w tym mieście w XVIII w. Potwierdza to list pisany z Peru do Nagyszombat w 1756 r. przez misjonarza jezuickiego Jánoša Zakariáasa²⁴. Można zatem przypuszczać, że nasza mapa powstała mniej więcej w tym czasie.

Głównym celem tego artykułu było zwrócenie uwagi na cenną mapę, która ponad 30 lat, od momentu odkrycia jej przez Gezę Szepessyego, czekała na pełną publikację naukową. Dane na jej temat, pojawiające się sporadycznie, wzbudzały dotąd więcej niedowierzania niż należytego zainteresowania. Można żywić nadzieję, że szczegółowe badania przyniosą odpowiedź na wiele nie rozwiązanych dotąd kwestii, poruszonych powyżej. Jezuickie pochodzenie mapy zdaje się nie ulegać wątpliwości, jednak wciąż nie wiemy, jakimi drogami dotarła ona do Ostrzyhomia, ani też czemu umieszczono na niej napis anglosaski zakodowany w runach, w jakiś sposób powiązany z Oroszjuszem i Alfredem Wielkim, nie dający jednak właściwie żadnej wskazówki na temat normańskich odkryć w Nowym Świecie. Należałoby jeszcze wyjaśnić, jaki był cel sporządzenia tej mapy oraz zbioru lub dzieła, dla którego była ona przeznaczona²⁵.

UNE CARTE HONGROISE DE LA VINLANDE

par

F. ISTVAN ERDELYI (Budapest)

Résumé

L'auteur présente une version polonaise d'un article publié en anglais dans les *Acta Ethnographica Academiae Hungaricae* 21. L'article est consacré à une carte géographique de grand intérêt, faite en Transylvanie probablement au XVIIIe siècle, et qui est une copie d'un document original, beaucoup plus ancien, où figure la Vinlande, pays mystérieux des vikings dans le Nouveau Monde. Un détail de cette carte qui éveille un intérêt spécial est une inscription assez longue en langue anglo-saxonne, écrite en runes des Szeklers.

²³ R. A. Skelton i in., op. cit., s. 89.

²⁴ Przechowywany w zbiorze rękopisów w Bibliotece Uniwersyteckiej w Budapeszcie, nr katalogu G 190 a, s. 57.

²⁵ Zob. również G. Szepessy, A „*nagyszombati Vinland térkép*”, *Magyar Történelmi Szemle*, III, 1, Buenos Aires 1972, s. 73 - 81.